

УДК 008/16

doi: 10.15421/1717161

Трансцендентальна прагматика К. О. Апеля в контексті комунікативних стратегій дослідження культури

С. М. Форкош, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Київ, Україна

У статті розглядаються основні стратегії досліджень у гуманітарній сфері, пов'язані з трансформаційно-комунікативним підходом запропонованим К. О. Апелем. Проаналізовано найважливіші передумови трансцендентально-герменевтичного поняття мови і, відповідно, орієнтованої на мову трансформації трансцендентальної філософії. Виявлено, що трансцендентально-комунікативний підхід дає можливість встановити взаємозв'язок мови й суспільства, науки й культури, становленню інноваційної методологічної схеми, евристичний потенціал якої можна перевірити в полі дослідження культури.

Як наслідок трансцендентального обґрунтування мови, К. О. Апель формує трансцендентальну прагматику, що припускає комунікативне співтовариство, члени якого здатні розуміти й оцінювати аргументацію. Розвиток суспільства, отже, має визначатися забезпеченням умов для встановлення комунікативних взаємодій, що призводять до конвенціональності, в якій проявляється кінцева мета співіснування. Звідси поділ етапів розвитку моралі на предконвенціональний, конвенціональний і постконвенціональний.

Сучасні уявлення про культуру, які б вони не були різноманітні й фрагментарні, все ж не можуть обійтися без урахування мови як одного з найважливіших аспектів її (культури) існування, проте повне визнання за мовою вихідного поля досліджень майже у всіх гуманітарних дисциплінах призвело до ігнорування або нехтування концепцій, пов'язаних із іншим уявленням як про людину, так і про суспільство. Традиційні метафізичні питання вже здаються наївними, говорити сьогодні, наприклад, про онтологію у контексті сучасних досліджень можна хіба що в історії філософії, хоча актуальність останньої наявна в багатьох сферах знання.

Ключові слова: комунікація; конвенціональність; культура; методологічна свідомість; трансцендентальна прагматика; мораль, мова

The transcendental pragmatics of K. O. Appel in the context of communicative strategies of culture exploring

S. M. Forkosh, T. Shevchenko Kyiv national university, Kyiv, Ukraine

The article reviews the main research strategies in the humanitarian field related to the transformation-communicative approach proposed by K. O. Apel. The most important prerequisites of the transcendental-hermeneutic concept of language are analyzed and, accordingly, language oriented transformation of transcendental philosophy are reviewed as well. It is revealed that the transcendental-communicative approach makes it possible to establish the interrelation between language and society, science and culture, the formation of an innovative methodological scheme, the heuristic potential of which can be checked in the field of cultural research.

The necessity of a transcendental justification of knowledge is manifested in the fact that any attempts to justify a rational or empirical nature will lead to contradictions or to the necessity of introducing dogmatic prerequisites that lead to the postulating of radical solutions in the form of various philosophical constructions. On the other hand, the transcendental justification, implying the a priori knowledge that relied on the subject with his abilities (I. Kant) as a consequence of the paradoxes of self-grounding (J. Habermas) needed a reformulation taking into account all sorts of tendencies associated on the one hand with linguistics, and on the other with sociology. Thus, there arises a new subject field of philosophy, which, in any case, as regards the problem of justification, is defined as the transcendental philosophy of language.

K. O. Apel tried to unite the two tendencies, the first one proceeded from M. Heidegger, the second from L. Wittgenstein. The movement from discursive self-in-itself reason, to the pragmatics of the life world (Lebenswelt), one way or another, was to correct the metaphysics or overcome it altogether. As a result of the transcendental justification of the language, transcendental pragmatics is born, assuming a communicative community whose members are able to understand and evaluate the argument. The development of society in this way should be determined by the provision of conditions for the establishment of communicative interactions that lead to a convention in which the ultimate goal of coexistence is manifested. From this point appears the stages division of the development of morality into preconventional, conventional and postconventional.

Цитування даної статті: Форкош С. М. Трансцендентальна прагматика К. О. Апеля в контексті комунікативних стратегій дослідження культури / С. М. Форкош // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 12. – С. 30-35.

Citation of this article: Forkosh S.M. (2017). Transscendentalna prahmatyka K.O. Apelia v konteksti komunikatyvnykh stratehii doslidzhennia kultur [The transcendental pragmatics of K.O. Appel in the context of communicative strategies of culture exploring]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20 (12), 30-35.

Received: 17.12.2017

Accepted: 26.12.2017

Modern concepts of culture, however diverse and fragmentary, nevertheless can not do without taking language into account as one of the most important aspects of its existence, but unconditional recognition language of the source field of research in almost all humanitarian disciplines has led to ignoring or neglecting the concepts associated with a different view of both man and society. Traditional metaphysical questions already seem naive, to speak of today, for example, ontology is seriously possible only in the context of the history of philosophy, although the relevance of the latter is clearly visible in many areas of knowledge.

Keywords: communication; conventionality; culture; methodological consciousness; transcendental pragmatics; morality; language

Трансцендентальная прагматика К. О. Апеля в контексте коммуникативных стратегий исследования культуры

С. М. Форкош, Киевский национальный университет им. Т. Шевченка, Киев, Украина

В статье рассматриваются основные стратегии исследований в гуманитарной сфере, связанные с трансформационно-коммуникативным подходом, предложенным К. О. Апелём. Проанализированы важнейшие предпосылки трансцендентально-герменевтического понятия языка и, соответственно, ориентированной на язык трансформации трансцендентальной философии. Выявлено, что трансцендентально-коммуникативный подход дает возможность установить взаимосвязь языка и общества, науки и культуры, становлению инновационной методологической схемы, эвристический потенциал которой можно проверить в поле исследования культуры.

Как следствие трансцендентального обоснования языка, К. О. Апель формулирует трансцендентальную прагматику, предполагающую коммуникативное сообщество, члены которого способны понимать и оценивать аргументацию. Развитие общества, таким образом, должно определяться обеспечением условий для установления коммуникативных взаимодействий, которые приводят к конвенциональности, в которой проявляется конечная цель сосуществования. Отсюда разделение этапов развития морали на предконвенциональный, конвенциональный и постконвенциональный.

Современные представления о культуре, как бы они не были разнообразны и фрагментарны, все же не могут обойтись без учитывания языка как одного из важнейших аспектов её существования, однако безоговорочное признание за языком исходного поля исследований почти во всех гуманитарных дисциплинах привело к игнорированию или пренебрежению концепций, связанных с иным представлением как о человеке, так и об обществе. Традиционные метафизические вопросы уже кажутся наивными, говорить сегодня, например, об онтологии всерьёз можно лишь в контексте истории философии, хотя актуальность последней явно видна во многих сферах знания.

Ключевые слова: коммуникация; конвенциональность; культура; методологическое сознание; трансцендентальная прагматика; мораль; язык

Постановка проблеми. Підґрунтям для аналізу особливостей міждисциплінарної комунікації виступають відповідні напрями у філософії. Конкретні реалії дослідницької діяльності методолог усвідомлює у глибокому взаємозв'язку мовних засобів із конкретними особливостями зрушень наукового пізнання. Фактично, дослідник виконує одночасно подвійне завдання: здійснює інтерпретацію наукових текстів, удосконалює свої уявлення про їх структурні особливості, а також враховує соціокультурні, гуманістичні пріоритети доступних практик.

Розвиток лінгвістичних наук має більш досконале концептуальне оформлення і резонує з еволюцією філософії мови. Тому, розглядаючи соціокультурні трансформації доби глобалізації, слід враховувати підстави до прояснення специфіки методологічного потенціалу, що накопичується в сучасній лінгвістиці.

Радикальні зрушення поля сучасної культури потребують глибокого методологічного усвідомлення і відповідного інструментарію. У цьому плані використання методологічних розробок природничих наук виявляється безперспективним. Це пов'язане з:

1) жорсткістю і довгостроковою стабільністю

парадигмальних схем (класика, некласика, постнекласика);

2) зростаючим розривом між сповільненим процесом поповнення методологічного інструментарію та збільшенням темпу усвідомлення ціннісних орієнтирів продуктивної діяльності.

У такій ситуації певні надії пов'язуються з особливостями мислення у сфері технологій. Разом із тим методологічна складова у технологічному мисленні поки що знаходиться в зародковому стані. Тому прагматичні орієнтири слід шукати в методологічній свідомості гуманітарного знання.

На рівні методологічної свідомості розкриваються парадоксальні особливості, які охоплюють природничі й гуманітарні науки. В природничих науках, перш за все у фізиці, відбувається радикальне уповільнення поступу в мікро й мега світі як ознака гносеологічного колапсу. В той же час у гуманітарних науках утворюються нові схеми дослідження і формується методологічний інструментарій. Саме поступ в уявленнях про природу явищ мови дозволяє пов'язати разом перманентну гірлянду лінгвістичних концепцій, які відображають стрімке зближення структур мови зі структурами соціокультурної діяльності, а тим самим із відповідними рівнями соціалізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність діалогу в усіх його модифікаціях реалізується в процесі комунікації. Н. Луман зазначав: «Людські відносини, та й саме суспільне життя неможливі без комунікації» [1, с. 43], що «лише комунікація може здійснювати комунікацію» [2, с. 114], виходячи з того, що виключно механізм комунікації виконує функцію спілкування – трансляцію інформації.

Останнім часом комунікація розуміється не як умова можливості і значущості рефлексивного мислення, що розглядається як інтеріоризований діалог, а як кодування, передача й декодування приватних думок.

Одним із найвідоміших дослідників проблем комунікації визнають К. О. Апеля. Філософські погляди К. О. Апеля на природу комунікації орієнтовані перш за все на контекст нових цивілізаційних умов сучасної комунікативної спільноти і пошук можливостей збереження стійких форм внутрішньої регуляції поведінки людини, тобто моралі. Апель прагне замінити класичний апіорізм «я мислю» інтерсуб'єктивною «апіорістною загальною згодою й взаєморозумінням». Таким чином, у класичному трансценденталізмі, на його думку, повинне бути переборене кантівське гіпостазування «Я», як «квазі-трансцендентального суб'єкта істини». Інакше кажучи, те місце, що у Канта належало свідомості, тепер повинне перейти до «комунікативного співтовариства», причому не як емпіричного колективу авторитетних учених, але зрозумілого саме як апіорний принцип. Слід зазначити, що таким чином не наука виступає теорією філософії, а навпаки – філософія є теорією науки [3, с. 77].

Метою дослідження є на основі трансцендентальної прагматики К. О. Апеля окреслити критерії або узагальнюючі принципи, на підставі яких вдалося б не тільки об'єднати основні дослідницькі стратегії, але й охопити множинні прояви соціальної та культурної динаміки.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність трансценденталізму Апеля полягає у тому, що для нього не існує самих по собі об'єктивних речей зовнішнього світу, «речей у собі», які афіціюють свідомість і цим ініціюють процес пізнання. Про речі, на думку Апеля, взагалі можна знати щонебудь лише оскільки ми щонебудь про них говоримо, й оскільки будь-яка думка про «речі в собі» опосередкована мовою, завжди виражена як мовне висловлення. А оскільки «зовнішній світ» як такий одержує свою визначеність тільки у мові, й оскільки речі допускають лише мовну визначеність свого предметного буття (предметність речі є визначеність висловлення), за Апелем вірогідність пізнання мислима лише як істина висловлення. Критерієм її є та обставина, що висловлення витримують всезагальну комунікацію, застосовні, зрозумілі в кожному з можливих її спектрів, а тому повністю прийнятні або істинні. Інакше кажучи, процес піз-

нання це ніщо інше, як процес «опосередкованого мовою формування гіпотез». У вихідний пункт філософування, а отже й у методологічний принцип, перетворюється повсякденне мовне спілкування між людьми.

Таким чином, «комунікативне співтовариство», подібно до індивідуальної свідомості Канта, що передуює всякому можливому досвіду, становить умову можливості будь-якої індивідуальної свідомості й у цьому смислі виступає трансцендентальним. У цьому зв'язку апелівська концепція філософії цілком може бути зрозуміла як комунікативно орієнтований варіант трансцендентальної філософії. А оскільки тут мова йде про умови можливості не просто мови, а саме мовної поведінки (дії), сам Апель позначає її як «трансцендентальну прагматику».

Отже, у центрі філософських міркувань Апеля три основні проблемні поля:

1. проблеми теорії пізнання, які він іноді поєднує під рубрикою «першої філософії»;

2. теорія трансцендентальної прагматики, видне місце в якій займають проблеми філософії мови; поряд з емпіричною прагматикою, мета якої полягає в осягненні актуально-типових мовленнєвих актів за певних умов, які можуть бути досліджені з соціологічної, етнологічної та психологічної позиції, «трансцендентальна прагматика» має на меті встановити «систему правил, на яку опирається здатність суб'єкта висловлювати речення в тій або іншій ситуації» [4, с. 396].

3. нарешті, дискурсивна етика, обґрунтування якої глибоко вбудоване в перші два розділи.

В історії філософії Апель виділяє, відповідно до семіотичної схеми пізнання, три підходи. Історично першою постала онтологічна метафізика, другою була трансцендентальна філософія свідомості, а в добу глобалізації виправдано говорити про метафізику у формі трансцендентальної семіотики.

1. Онтологічна метафізика тематизує світ об'єктів у перспективі універсальної категорії буття. Її особливість у тому, що вона не ставить спеціального питання про умову можливості пізнання, про суб'єкт і про пізнавальний процес. Суб'єкт, якому, можливо, істинне пізнання інтерсуб'єктивного характеру постає в понятті божественного розуму, що сам по собі «незбагнений».

2. Питання про можливості пізнання ставиться, виходячи з перспективи трансцендентальної філософії свідомості. Нерозв'язною в цій парадигмі виявляється проблема інтерсуб'єктивності пізнання: у її найбільш сучасній версії, у Гуссерля, проблема істинності ґрунтується на основі «очевидності» або виконання ноєматичних актів.

3. Лише в парадигмі лінгвістичного повороту переборюється соліпсизм філософії свідомості: саме пізнання в ній трактується як

інтерсуб'єктивний комунікативний процес, що знаходить свою єдність за допомогою універсальних мовних значень. Сучасна філософія виявляється пов'язаною із проблематикою мови, її роллю у визначенні осмисленого й інтерсуб'єктивно значимого формулювання пізнання взагалі. «Перша філософія більше не є дослідженням природи або сутності речей чи сущого (онтологією), не є вона тепер і рефлексією над уявленнями або поняттями свідомості або розуму (теорією пізнання), але є рефлексією над значенням або змістом мовних висловів (аналізом мови)» [5, с. 239].

З апеляцією до комунікації пов'язувались сподівання на те, щоб у філософській та соціологічній теорії запровадити етичний вимір (комунікація передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині суверенної особистості, повагу до неї – а це вже початок етичного зв'язку) і в такий спосіб перебороти як позитивістське тлумачення соціальної науки, засноване принципом «свободи від цінностей», так і ірраціоналістичне та нігілістичне ставлення до самих цих цінностей. Звідси ще одне визначення трансцендентальної прагматики – комунікативна, чи дискурсивна, етика.

Нагальною постає проблема створення нового нормативно-етичного масштабу для критичного розгляду цивілізаційного процесу та аналізу його іманентних цілей на ґрунті етики колективної відповідальності. Окремі оцінювання наслідків соціального розвитку в різних країнах і культурах самі мають бути дискурсивно обґрунтованими. Це означає, що етика відповідальності, спрямована на забезпечення можливості виживання і спільного життя різних народів та культур, повинна подолати вузькість цілораціональності й стати комунікативною макроекотією.

Проблему знаходження нормативно-етичного масштабу Апелю намагається розв'язати з допомогою реабілітації практичного розуму, який тематизується у світлі лінгвістичного повороту за допомогою понять «аргументація» та «дискурс» і захисту його від сциєнтичних та технократичних деформацій.

Саме в розв'язання цих питань вводиться поняття мовленнєво-комунікативної інтерсуб'єктивності, яку розробляє Апелю у праці «Трансформація філософії». Згідно з його комунікативною концепцією, розробка ціннісних нормативів має здійснюватися не на основі наслідування традицій, до чого апелюють Г. Г. Гадамер і неоконсерватори, і не на основі вимог монологічного розуму, до якого звертався західноєвропейський раціоналізм, а на основі комунікації, яка уявляється останньою авторитетною інстанцією. Згідно з цим підходом, раціонально-комунікативне обґрунтування цінностей може бути здійснено лише тоді, коли не існують жодних авторитетів, здатних санкціонувати результати діяльності. Тільки комунікативна здатність спільноти має бути зобов'язуючою

інстанцією для всіх її членів. Інакше кажучи, лише на основі досягнення порозуміння у мовленнєво-комунікативній взаємодії індивідів можуть бути виворені морально-практичні нормативи.

Отже, за своєю суттю філософія Апеля є лінгвістичною версією трансцендентальної філософії, і в ній особливо важлива роль мови. Мова у філософії Апеля – це і реально-історичний мовний взаємозв'язок, із якого учасники не можуть вийти, і ідеальний взаємозв'язок розуміння в ідеальному комунікативному співтоваристві.

К. О. Апелю визначає мову як «інститут мислення» та «інститут інститутів». За Апелем, від усіх інших інститутів мова відрізняється не тільки тим, що вона для людської природи первісна, але й тим, що вона стає обов'язковою для «визволеної об'єктивності». Від мови неможливо відмовитися і її неможливо знищити. Аналізуючи роль мови в контексті «інтерсуб'єктивної комунікації», Апелю вважає, що розглянутий феномен виступає не тільки механізмом передачі інформації, а й засобом досягнення розуміння.

Важливою умовою для формування уявлень Апеля про природу мови стала теорія мовних актів Остіна і Серля. Особливість мовних актів полягає в тому, що в той час, коли ми висловлюємо щось у висловленні, ми тим самим щось робимо (обіцяємо, погоджуємося і т.д.). Апелю сприйняв ідею Серля про те, що мовний акт покладений в основу філософії мови. Виходячи з того факту, що мова нерозривно пов'язана з свідомістю. Апелю стверджує, що мовне апіорі і апіорі свідомості припускають одне одного, феноменологічна очевидність завжди потребує мовної інтерпретації, а чотири нормативних вимоги до мовного акту (сприйняті Апелем з універсальної прагматики Ю. Габермаса): зрозумілість виразу, істинність його пропозиційних складових частин, нормативна правильність в перформативному аспекті і правдивість мовця – завжди пов'язані з інтерсуб'єктивним виміром.

Серед постулатів Серля, сприйнятих Апелем, було також твердження про функціональну взаємозалежність семантичних і синтаксичних правил (утворення пропозицій та приписування значень словами пропозицій), з одного боку, і прагматичних правил мовних актів – з іншого. Апелю уточнює, що ідеальне ставлення виразності між пропозицією і мовним актом не може бути втілено на практиці, а значить потрібна компенсація дефіциту виразності у вигляді «спонтанно-креативного» звернення до контексту, що припускає виникнення конвенції мови як умови успішної комунікації.

Таким чином, прагматичну різницю між пропозиціями й мовними актами, на думку Апеля, не можна зрозуміти за допомогою суб'єктно-об'єктного («двомісного») пізнавального відношення. Тут потрібна нова, герменевтична теоретико-пізнавальна фігура. Нормативність ко-

мунікативних відносин створює передумову для твердження, що всі інтереси й вимоги людей один до одного можуть бути раціонально сприйняті тільки в ході аргументативного дискурсу. З цієї точки зору аргументацію слід розуміти як комунікативну дію, що відбувається за правилами, учасники якої перебувають у комунікативному зв'язку з необмеженою можливістю аргументації.

Таким чином, тричленне відношення знаку до позначуваного предмета, стану речей та до інтерпретатора в поєднанні з критичним аналізом теорії мовних актів Серля стає для Апеля ключем до створення концепції необмеженого комунікативного співтовариства, в якому трансцендентальний суб'єкт розчиняється в історично вкоріненому комунікативному співтоваристві, метою якого є досягнення згоди в процесі розуміння. Функціональна роль кантівського трансцендентального синтезу аперцепції відводиться у Апеля інстанції консенсусу, що досягається в ході необмеженого процесу інтерпретації та гарантує об'єктивність пізнання. Тобто мова йде про те, щоб розглядати реальне комунікативне співтовариство, що є суб'єктом матеріальних потреб і інтересів, а разом із тим постає як ідеальний суб'єкт пізнання й аргументації.

Сама мова виступає як засіб інтеграції тілесного апріорі та апріорі свідомості. Наявність цих двох полюсів, що об'єднуються за допомогою мови, є підставою всіх відмінностей емпіричного і трансцендентного свідомості. Мова, таким чином, виступає у філософії Апеля як посередник, в якому відбувається опосередкування емпіричної та трансцендентальної інтерсуб'єктивності. Таке поняття мови задає і предметну сферу, і метод трансцендентальної прагматики, пропонуючи свої критерії тверджень про соціум та окреслюючи тим самим специфічний горизонт розгляду сучасного суспільства. В основі проекту трансцендентальної прагматики лежить фундаментальне уявлення про нерозривний зв'язок раціональності і соціальності. Апель вважає, що немає розуму поза соціумом і немає соціуму без розуму, тобто кожна розумна істота є з необхідністю соціальною. Соціальність і раціональність неможливі без мови і навпаки – мовне висловлювання не може бути таким поза комунікативним співтовариством.

У межах концепції Апеля дискурси є реальним історичним засобом розв'язку протиріччя між реальними й ідеальними комунікативними співтовариствами. Покладаючи умови рівності учасників комунікації в ідеальному комунікативному співтоваристві, Апель тим самим створює у своїй теорії передумови для легітимації відносин рівності в реальному комунікативному співтоваристві.

К. О. Апелю, як нікому іншому з філософів лінгвістичного повороту, вдалося плідно пов'язати філософію мови з філософією суспільства. Запро-

поноване ним філософське визначення мови походить з трансцендентально-герменевтичного поняття про неї.

Аргументація завжди відбувається по-різному, але при цьому завжди діють правила. Такою інстанцією дотримання правил у трансцендентальній прагматичній є мовна гра ідеального комунікативного співтовариства – вона є умовою можливості та значущості реальних мовних ігор. Трансцендентально-прагматичний підхід, заснований на осмисленні мови і комунікації, дає таку відповідь на питання про умови можливості інтерсуб'єктивності значущості правил, яку ми не знайдемо в класичному трансценденталізмі Канта. Умови можливого знання та умови можливої дії зводяться в трансцендентальній прагматичній Апеля до умов можливості інтерсуб'єктивності розуміння. Роль мови тут є ключовою. Мова виступає і як середовище, в якому відбувається трансцендентально-прагматична рефлексія, і як засіб рефлексії та формулювання результатів пізнання та їх повідомлення партнерам із комунікації. При цьому варто не забувати, що хоча синтаксис і семантика різних мов відрізняються один від одного, прагматика для всіх мов універсальна.

Трансценденталістський рефлексивний підхід у поєднанні з прагматичною орієнтацією на конкретні контексти комунікації дозволяє Апелю підійти до необхідних передумов аргументації, без визнання яких не можна бути свідомим учасником аргументативного процесу. Визначаючи раціональну аргументацію, індивід визнає існування спільноти учасників аргументації, стосовно яких він зобов'язаний дотримуватися правил аргументації в цій спільноті. Осмислена аргументація припускає необхідним чином ідеальну згоду в необмеженому комунікативному співтоваристві.

Розрізнення синтаксично-семантичного та прагматичного аспектів мовлення визначає, за Апелем, функцію поняття мови в процесі трансформації класичної трансцендентальної філософії. Мислення як інтеріорізоване аргументування, а разом із ним і раціональна значущість пізнання, повинні розумітися не як функції соліпсистського варіанта свідомості, але як функції, що залежать від мови й комунікації. Основне питання в послідовній реконструкції трансцендентальної філософії у світлі трансцендентально-герменевтичного поняття мови полягає, таким чином, у заміні трансцендентальної єдності аперцепції кантівської теорії пізнання, трансцендентальним синтезом опосередкованою мовою інтерпретації, що конститує значущість пізнання як взаєморозуміння у комунікативному співтоваристві. Місце метафізично встановленої Кантом «свідомості взагалі», що гарантує інтерсуб'єктивну значущість пізнання, займає регулятивний принцип критичного встановлення консенсусу в ідеальному комуніка-

тивному співтоваристві. Однак, спочатку це ідеальне співтовариство повинне бути встановлене в деякому реальному комунікативному співтоваристві.

Висновки. Інтегральна мета Апеля пов'язана з потребою здійснення «лінгвістичного повороту» у філософії, тобто з необхідністю усвідомлення ролі мови у визначенні змістовного, загального й інтерсуб'єктивно необхідного знання.

Центральний пункт трансцендентальної прагматики – необхідність контрафактичного припу-

щення ідеального комунікативного співтовариства – означає також вимогу несуперечливої аргументації. Вимога прагматичної консистентності впливає з діалогічного зв'язку членів у комунікативному співтоваристві як необхідність взаємного визнання і взаємних зобов'язань. При цьому необхідно відрізнити прагматичну консистентність від логічної як технічного правила. Прагматична консистентність є соціальною нормою, формою соціальної практики, що виробляється в процесі аргументації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Луман Н. Невероятность коммуникации / Н. Луман. – Режим доступа: http://www.soc.pu.ru:8101/publications/pts/luman_c.html
2. Луман Н. Что такое коммуникация / Н. Луман // Социологический журнал, 1995. – № 3. – С. 114-125
3. Апель К. О. Трансцендентально-герменевтическое понятие языка / К. О. Апель // Вопросы философии, 1997. – № 1. – С. 76-92
4. Апель К. О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / К. О. Апель // А. М. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – Київ: Лібра, 1998. – С. 395-412
5. Апель К. О. Трансформация философии / К. О. Апель. – Москва: Логос, 2001. – 339 с.

REFERENCES

1. Luman, N. *Neveroiatnost kommunikacii [Incredibility of communication]*. Retrieved from: [/http://www.soc.pu.ru:8101/publications/pts/luman_c.html](http://www.soc.pu.ru:8101/publications/pts/luman_c.html) [in Russian].
2. Luman, N. (1995). *Chto takoe kommunikaciiia [What is communication]*. *Sociological journal*, (3), 114-125 [in Russian].
3. Apel, K.O. (1997). *Transtcendentalno-germenevticheskoe poniatie iazyka [The transcendental-hermeneutic concept of language]*. *Questions of philosophy*, (1), 76-92 [in Russian].
4. Apel, K.O. (1998). *Diskursivna etika iak politichna etika vidpovidalnosti u situacii suchasnogo svitu [Discursive ethics as a political ethics of responsibility in a situation in the modern world]*. A.M. Yermolenko. *Komunikatyvna praktychna filosofia*. Kyiv: Libra [in Ukrainian].
5. Apel, K.O. (2001). *Transformatciia filosofii [Transformation of Philosophy]*. Moskva: Lohos [in Ukrainian].

Форкош Сергій Михайлович – кандидат філософських наук
Київський національний університет ім. Т. Шевченка
Адреса: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com

Forkosh Serhey M. – PHD
T. Shevchenko Kyiv national university
Address: 60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com
ORCID 0000-0001-7878-0957